

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 112; V, 322; VI, 316; Ebû Tâlib el-Meklî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1961, I, 66; Serrâc, *el-Lüma'* (nşr. Abdülhalim Mahmûd-Tâhâ Abdülkâdir Server), Kahire 1960, s. 40; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, I, 376-377; Sülemî, *Tabakâtü's-şüfiyye* (nşr. Nûreddin Şerîbe), Kahire 1389/1969, s. 10, 51, 243; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, Kahire 1394-99/1974-79, I, 8-9; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1349/1931 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), III, 75-76; Gazzâlî, *İhyâ'*, Kahire 1332 — Beyrut 1402-1403/1982-83, III, 357; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, Dimaşk 1330, I, 59; İbn-nü'l-Cevzî, *Telbîsü'l-İblîs*, Kahire 1368 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), s. 329, 345; Baklî, *Şerh-i Şahtiyât*, Tahrân 1968, s. 25; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (nşr. Osman Yahyâ — İbrâhîm Medkûr), Kahire 1392-1402/1972-83, II, 376-384; a.mlf., *Hilyetü'l-abdâl* (*Sittü resâ'il mine't-türâsi'l-'Arabî el-İslâmî* içinde, hazırlayan Abdüllatif Muhammed el-Abd), Kahire 1402/1982, s. 43-57; *Lisânü'l-'Arab*, "bdl" md.; İbn Teymiyye, *Minhâcüs-sünne*, Bulak 1321, I, 21-22; a.mlf., *Mecmû'u'l-fetâvâ* (nşr. Abdurrahman b. M. b. Kâsım), Riyad 1381-86, XI, 433-445; XXVII, 497-500; a.mlf., *Mecmû'a-tür-resâ'il* (nşr. M. Reşid Rızâ), Beyrut 1403/1983, I, 60-62; Haydar b. Ali el-Amûlî, *Kitâbü Naşî'n-nüşûs* (Hakîm et-Tirmizî'nin *Hatmü'l-evliyâ'*ı ekinde, neşreden Osman İsmâil Yahyâ), Beyrut 1965, s. 504-505; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, Kahire 1311 — Beyrut, ts. (Dârü İhyâ't-türâsi'l-Arabî), VIII, 385-387; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Beyrut 1967, X, 62-63; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Kahire, ts. (Dârü's-Şa'b), s. 291, 446; *Ta'rîfât*, "büdelâ" md.; Süyûtî, *el-Haberü'd-dâl 'alâ vücdâi'l-kuṭb ve'l-evṭâd ve'n-nüceba'* ve'l-abdâl, Beyrut 1983, II, 241-253; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'a*, Kahire, ts., II, 307; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 145-148; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, Beyrut 1351/1932, I, 27-28; Sââtî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, Beyrut, ts. (Dârü İhyâ't-türâsi'l-Arabî), XXI, 192; Ahmed Emin, *Ḍuḥa'l-İslâm*, Beyrut, ts., III, 345-346; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *eş-Şıla beyne't-taṣavvuf ve't-teşeyyü'*, Bağdad 1964, II, 155; R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge 1980, s. 194-195; Elbânî, *Silsiletü'l-ahâdis'i'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, Dimaşk 1399, II, 339-341; M. Fuad Köprülü, "Abdal", *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, 23-27; I. Goldziher, "Ebdâl", *IA*, IV, 3-4; a.mlf.—H. J. Kissling, "Abdâl", *Et*² (Fr.), I, 97-98; a.mlf.ler, "Abdâl", *UDM*, I, 343-344; J. Chabbi, "Abdâl", *EI*, I, 173-174.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ EDEBİYAT. Mevcut bilgilere göre *abdâl* tâbiri, büyük bir ihtimalle XII-XIV. yüzyıllardan başlayarak İran'da yazılmış olan edebî metinlerde "derviş" mânâsında kullanılmıştır. XIV. yüzyılda İran sahasında *abdâl* tâbiri ile, *Kalenderler*'e benzeyen serseri dervişler kastediliyordu. XV. yüzyıl metinlerinde ise, kelimenin "mecsup, divane" mânâsına geldiği görülmektedir. *Abdal*, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda daha ziyade "serseri" ve "dilenci derviş" mânâsında kullanılmıştır.

Abdal tâbiri, Anadolu Türkleri arasında İran'dan daha çok yaygındır. XIV. yüzyıla ait edebî vesikalardan anlaşıldığına göre, bu yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da *abdâl* lakaplı dervişlerin çoğaldığı görülmektedir. *Abdal* Mûsâ'da olduğu gibi *abdâl* lakabı bazan ismin başına, Kumral *Abdal*'da olduğu gibi bazan da sonuna gelmektedir. XV. yüzyıl başlarında yazılmış olan *Kırk Vezir Hikâyesi*'nde, "serseri derviş" mânâsında *abdallardan* bahsedildiği gibi, eş anlamlı olarak *ışık* kelimesi de kullanılmaktadır. Aynı yüzyıl sonlarına ait başka bir eserde ise *abdâl*, "torlak" karşılığı olarak kullanılmıştır. *Abdal* tâbirinin daha sonraları "kalender" veya "haydar" yerine de kullanıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılda ise bu tâbir önemini kaybetmiştir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra Yeseviyye ve Kaleriyye gibi tarikatlarla Türkmen kabileleri arasındaki Alevî-Bâtınî cereyanların ve diğer birtakım karışık akîdelerin kısmen millî, kısmen mahallî bazı an'anelerin de tesiriyle, XIII. yüzyılda Anadolu'da Babâilik adı altında siyasi ve sosyal bir isyan hareketine sebep oldukları tarihî bir vâkiadır. Fuad Köprülü'ye göre, Anadolu *abdalları* (*abdâlân-ı Rûm*) da Babâilik cereyanının daha sonraki görünüşünden başka bir şey değildir. Anadolu *abdalları*, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, gaziler (veya alp-erlenler), ahîler ve bâciyân-ı Rûm ile birlikte büyük hizmetleri görülen dördüncü sosyal zümredir. *Abdalân-ı Rûm*, Âşıkpaşazâde'nin sözünü ettiği heterodoks (Râfîzî) dervişlerdir. XIV. ve XV. yüzyıllarda başka adlar ile de zikredilmekle beraber, daha çok *abdâl* ismi ile anılan, akîdeleri bozuk serseri dervişlerin halk arasında büyük ün kazandıkları görülmektedir. Şair Vâhidî, 1522'de tamamladığı *Hâce-i Cihân ve Neṭice-i Cân* adlı eserinde Anadolu *abdallarını*, *Kalenderler* ile *Haydarîler* arasında mühim ve ayrı bir zümre olarak göstermiştir. Onun verdiği bilgiye göre bunlar sırtlarında bir tennûre, âdetâ yarı çıplak dolaşır, yalınayak ve başları açık gezerlerdi. Bellerinde yün örgü bir kuşak, omuzlarında Ebû Müslim nacağı, ellerinde Baba Şücâ' çomağı, kav, çakmak ve iki cür'adân, tahtadan bir sarı kaşık ve keşkûl vardı. Vücutlarında yanık yerleri, dövme zülfikar resimleri veya Hz. Ali'nin ismi, pazularında yılan şekilleri yer alır, ellerinde tef, kudüm, boynuz

gibi müsiği âletleri bulunurdu. Osman Baba'yı ve Baba Şücâ'ı tarikatın büyüklere olarak tanırlar, muharrem ayında Kerbelâ şehitlerinin matemini tutarlardı. Sakalları, kaşları traş edilmiş olan bu zümre mensupları şeriat hükümlerine uymamakla kalmayıp şeriat ehline de düşmanlık gösterirlerdi.

Abdalların Anadolu'daki en mühim merkezleri Seyyid Gazi Tekkesi idi. Nitekim Latîfî'nin çeşitli kayıtları, Seyyid Gazi Dergâhı'nın *abdalların* merkezi olduğunu açıkça gösterdiği gibi, Âşık Çelebi'nin şair Yetimî hakkındaki başka bir kaydı da aynı hususu doğrulamaktadır. Kanûnî Süleyman İran seferinden döndükten sonra, 1556-58 yılları arasında Seyyid Gazi Tekkesi'ni *abdallar*dan temizletmiş, bunlardan bazıları Kütahya Kalesi'nde hapsedilmiş, bir kısmı etrafa dağılmış, ancak "sünnet ehli" olduklarına halk tarafından şahitlik edilenler serbest bırakılmışlardı. Bununla birlikte 1572'den itibaren, önce bazı tâvizler vererek tekrar Seyyid Gazi Tekkesi'ne yerleşmeye başlayan bu *abdallar*, zamanla çoğalarak eskiden olduğu gibi kendi âdet ve yaşayışlarını burada da sürdürmüşlerdir. Bektâşiliğin kuvvetlenmesi üzerine, XVI. yüzyılın ortalarından sonra *abdalların* Hacı Bektaş'ı büyük bir veli olarak tanıdıkları görülmektedir.

Kâtip Çelebi'nin Seyyid Gazi Tekkesi'nde Bektâşî *abdallarının* oturduğunu kaydetmesi, Ankara'da Kayaş civarında Hüseyin Gazi Tekkesi ile Yakub Tekkesi'nin *abdallara* mahsus olduğunu belirtmesi, Evliya Çelebi'nin de hem Seyyid Gazi, hem de Hüseyin Gazi tekkelelerini Bektâşî tekkeleri olarak göstermesi, Bektâşiliğin XVII. yüzyılda diğer birçok Râfîzî zümreleri ile birlikte *abdalları* da içine aldığı en büyük delildir. XVIII. yüzyılda ise Bektâşî *abdalları* tâbirinin yayıldığı, *abdâl* tâbirinin Bektâşî kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanıldığı, eski *abdâl* türbe ve tekkelerinin Bektâşîler tarafından ele geçirildiği görülmektedir. Böyle olmasına rağmen, yani XVII. ve XVIII. yüzyıllarda *abdâl* zümrelerinin Bektâşîlik içinde eritilerek temsil olunmasından sonra da *abdâl* topluluklarından bir kısmının, şehir Bektâşiliğine karışmayarak köylerde yaşayan heterodoks Alevî zümreleriyle birleştiği anlaşılmaktadır. Üçüncü bir kısım ise "secte" (cemaat) halinde Anadolu'nun çeşitli sahaslarında köyler kurarak yerleştiği, nihayet dördüncü

bir bölümün de kızılbaş obaları tarzında göçebe olarak yaşadığı tahmin edilmektedir.

Abdal kelimesi, bazı kavmi zümrelere ve bazı yerlere isim olması dolayısıyla etnoloji ve toponimi bakımlarından da çok önemlidir. Kâtip Çelebi *Cihannümâ*'da XV. yüzyıl başlarında İzmit civarında bir Kemer Abdal mezraası bulunduğunu, XVII. yüzyılda da Canik'te bir Abdal köyünün mevcut olduğunu kaydeder. Günümüzde de Ankara, Tokat, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Samsun, Sinop, Sivas, Trabzon, Gaziantep, Kastamonu, Kayseri, Giresun, Mersin, Manisa, Malatya, Van ve Yozgat illeri sınırları içinde abdal adını taşıyan köyler bulunmaktadır.

Anadolu'da bugün de kendilerine abdal adını veren ve daha çok göçebe olarak yaşayan zümrelere Denizli, Dinar, Sivas, Amasya, Çorum, Osmancık, İskilip, Merzifon, Mecitözü, Havza, Konya, Karaman, Mut ve Elmalı taraflarında rastlanmaktadır. Anadolu'daki abdalardan bir kısmının XX. yüzyılın ilk yarısında bile derviş kıyafetine girerek ser-seri zümreler halinde dilendikleri, birçoğunun ise çalgıcılık, türkücülük ve hikâyecilikle uğraştıkları, özellikle Köroğlu hikâyeleri anlatmakla ün kazanmış oldukları bilinmektedir. Bir kısım abdalların kazancılık, demircilik, sepetçilik gibi işlerle meşgul olmaları yüzünden bunlara çingenelik bile isnat edilmiştir. Anadolu'daki abdallara daha çok Alevî sahalalarında rastlanması, bunlardan büyük bir kısmının Alevî olduğunu gösterir.

Abdal topluluklarına Anadolu'nun dışında da çeşitli sahalarda rastlanmaktadır. Meselâ Sovyet Azerbaycanı'nda Abdal isimli bir köyün varlığı ve bu köyün aşıklar yetiştirmek suretiyle ün kazandığı bilindiği gibi, Safevîler devrinde İran'da yaşayan Şamlu kabilesinin oymakları arasında Abdallu oymağının bulunduğu da tarihî kayıtlardan anlaşılmaktadır. Şam taraflarından İran'a gelen bu kızılbaş Abdallu oymağının, XVII. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Abdallu oymağı ile münasebeti olduğu da kolayca düşünülebilir. Diğer taraftan Hazar ötesinde oturan Türkmen kabileleri arasında da abdal adını taşıyan bir kabileyi tesadüf edildiğini P. Nebelson ve Galkin'den öğrenmekteyiz. XVI. yüzyılda Afganistan'da da Kandehar civarında yaşayan Abdal veya Abdâlî adlı bir kabile görülüyor ki bunların çok eskiden beri orada yaşadıklarından şüphe edilemez. Fuad Köprülü'nün tahminine göre,

bu Afgan abdalları veya başka bir tabirle Abdâlî Dürânîler, tıpkı Kalaçlar gibi, Eftalit Devleti'ni kurmuş olan Türkler'in soyundan gelmektedir. Ama bu Eftalit bakiyesi Türkler, zamanla dillerini kaybederek Afganlaşmışlardır. İlk defa F. Grenard Doğu Türkistan'da da Abdal adı altında yaşayan bir etnik zümrenin varlığından söz ederek Keria yakınlarında elli, Şençen civarında ise yedi-sekiz evin bunlara ait olduğunu bildirmektedir. Daha sonra ünlü sinolog P. Pelliot da aynı bölgenin Paynâp köyünde yaşayan abdallar hakkında bir araştırma yayımlamıştır.

Milâttan sonra V. ve VI. yüzyıllarda Orta Asya tarihinde önemli bir rol oynayan Eftalit veya Akhun diye bilinen kavmin adının da aslında Abdal veya Aptal olduğu iddiası kolaylıkla reddedilemez. Nitekim bugünkü Yakutça'da erkek şamanların lakabı olarak kullanılan abidal kelimesi de bu hususu doğrular mahiyettedir.

Abdalların çingenelerle, konuştukları dilin de Çingenece ile bir ilgisi yoktur. Ahmet Caferoğlu da abdalların gizli dili ile Çingene ve Elekçi dilleri arasında hiçbir münasebet olmadığını söylediği gibi, abdalların gizli dilinde yer alan kelimelerin dar bir sahaya değil, Filistin, Suriye ve Orta Asya abdallarının diline de şâmil olduğunu ileri sürmektedir. Caferoğlu'na göre, bu gizli dilden birçok kelimeler çingeneler tarafından da benimsenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdallar hakkında bugüne kadar müstakil bir monografi yazılmamış olduğu için, bu maddedeki ana fikirler, Fuad Köprülü'nün *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*'ndeki "Abdal" maddesinden (İstanbul 1935, I, 27-56) faydalanılarak kaleme alınmıştır. Adı geçen maddenin metin ve bibliyografyası konuyla ilgilenenler için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bununla birlikte ABDAL maddesiyle ilgili henüz açıklığa kavuşmuş olan bazı hususlar, ansiklopedi ölçüsünde aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Babâiler ile Abdallar arasındaki ilgi dolayısıyla Ahmet Yaşar Ocak'ın *XIII. yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babatler) İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşma Tarihindeki Yeri* (İstanbul 1980) adlı monografisine; Abdallarla Baba Şüca' arasındaki münasebet için ise, Orhan F. Köprülü'nün, "Velâyetnâme-i Şeyh Şücaüddin" (TM, XVIII/1972, s. 177-184) ile Şükrü Elçin'in "Bir Şeyh Şücaüddin Baba Velâyetnâmesi" (*Türk Kültürü Araştırmaları*, XXII/1-2, Ankara 1984, s. 199-218) makalelerine bakılmalıdır. Afganistan'daki Abdâlîler hakkında yeni bibliyografik bilgiler için L. Lockhart'ın *Encyclopaedia of Islam*'daki "Abdâlî" maddesi incelenmelidir (I, 95). Okuyucuya kolaylık sağlamak üzere konu ile ilgili diğer kaynak, araştırma ve referanslara aşağıdaki bibliyografyada yer verilmiştir:

Vahidî, *Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 242; Devletşah, *Tezkiretüş-şu'arâ* (nşr. E. Browne), Leiden 1901, s. 192; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, İstanbul 1289, s. 671; F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 151; Aşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ* (nşr. G. M. Meredith Owens), London 1971, s. 95; Latîfî, *Tezkire*, s. 131 vd.; İskender Münşî, *Târîh-i Âlem-ârâyî 'Abbâsî*, Tahran 1313-14 hş., III/3, s. 761; Nergisi, *Hamse*, Bulak 1255, s. 113 vd.; Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 623, 642 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 425; III, 16 vd.; Sâkıp Dede, *Sefîne*, Kahire 1283, s. 55; Şeyh Gâlib, *Divan*, Bulak 1252, s. 9; Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1293, s. 201; Rızâ Kulî Han Hidâyet, *Riyâzü'l-ârifîn*, Tahran 1305, s. 221; M. Belletête, *Contes Turcs en langue turque extrait du roman intitulé, les Quarante Vizirs*, Paris 1812, s. 177 vd.; P. Nebelson, *Oçerki Voljiskago Nizavuya* [Aşağı Volga'nın Tavsifi], Petersburg 1852, s. 128 vd., 133; Galkin, *Etnograficeskiye i istoriceskiye materiala po Sredney Azii i Orenburgskomu Krayee* [Orta Asya ve Orenburg Vilâyeti Hakkında Etnografik ve Tarihî Maddeler], Petersburg 1869, s. 6, 11, 14, 34; F. Grenard, *Le Turkestan et le Tibet* (J. L. Dutreuil de Rhins, Mission scientifique dans l'Asie Centrale, 1890-95), Paris 1898, s. 306-315; Pekarsky, *Yakut Lûgati*, Petrograd 1917-30, I, 11; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (bazı ilâveler ve indekslerle neşreden Orhan F. Köprülü), İstanbul 1981, s. 160 vd.; P. Pelliot, "Les Âbdâl de Painop", *JA*, IX (1907), s. 115-139; Ahmet Refik, "Fatih Zamanında Koca İli", *TTEM*, I/78 (1340), s. 28; a.m.f., "Osmanlı Devrinde Râfizilik ve Bektaşılık", *DEFM*, IX/2 (1932), s. 31; Ahmet Caferoğlu, "Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden Bir İki Örnek", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 77-79.

ORHAN F. KÖPRÜLÜ

ABDAL KÖPRÜSÜ

Bursa-Mudanya yolu üzerinde
Nilüfer çayı üstünde kurulmuş
XVII. yüzyıla ait bir köprü.

Acemler Köprüsü adıyla da bilinmektedir. Üstünde inşa kitabesi bulunmakla birlikte, Bursa Orhan Kütüphanesi'nde 1016 numarayla kayıtlı el yazması bir mecmuadaki nottan (bk. Kâzım Baykal, *Bursa'da Tarihî Köprüler*, s. 11) öğrenildiğine göre, 1088 (1677) yılında Niyâzi-i Mısırî'nin müridlerinden Abdal Çelebi adında bir tüccar tarafından yaptırılmıştır. Aslında on iki gözlü iken iki ucunun toprağa gömülmesi sonunda sadece beş altı gözü açıkta kalmıştır. Küfeki taşından inşa edilmiş, sivri kemerli, 70 m. uzunluk ve 4.80 m. genişliğindeki köprünün en yüksek olan